

הרב יצחק דביר

רכישת ירקות ולקיטתם במוצאי שביעית

הקדמה

בשנת השמיטה נדרשים הצרכנים להקפיד על רכישת פירות וירקות במסלול מפוקח, ולבחור בין מסלולי השמיטה השונים (היתר מכירה, אוצר בי"ד, יכול נוכרי וכדו'). עם סיום השמיטה מבקשים הצרכנים לשוב ולרכוש פירות וירקות כמקדם, ובפרט ירקות האדמה ששייכותם נקבעת אחר שנת הלקיטה.¹ ואולם המשנה (שביעית פ"ו מ"ד) קובעת שגם בתחילת השמינית אין לקנות ירקות ללא פיקוח: 'מאימתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית? משיעשה כיוצא בו'. לאור קביעה זו מפורסמים בשמיטה לוחות שונים הקובעים מאימתי יהיה מותר לקנות ירק במוצאי שביעית ללא חשש שמיטה. בעיון בלוחות הללו קשה למצוא הגדרות ברורות לקביעת הקריטריונים ההלכתיים בנושא זה, ושאלה זו נבקש לבחון במאמר המצורף.

א. ספיהין במוצאי שמינית

חכמים אסרו את ספיהי השביעית, שמא יזרעו בשביעית ויאמרו שמאליהם עלו. מסברה היה מקום לומר שמחמת גזרה זו יש לאסור את אכילת הירק גם במוצאי השביעית, שלא יזרעו בשביעית כדי שיהיו ירקות במוצאי שביעית, אך בראשונים שדנו במועד תום הגזרה לא מצאנו מי שאחז בסברה זו,² אלא להפך, הראשונים העירו שמסברה איסור ספיהין היה צריך להסתיים בסיום השמינית, שהרי בירקות הולכים אחר הלקיטה.³ בדברי חז"ל ישנם שלושה מקורות שמהם משמע שאיסור ספיהין איננו מסתיים בתום השמיטה:

- 1) בתוספתא (שביעית פ"ד ה"ג) מסופר על שטח שזרעו בו בצלים בערב השמיטה, ובמוצאי השמיטה אסרו חכמים להשתמש בצלים עד שיעשו כיוצא בהם.
- 2) בירושלמי (דמאי פ"ב ה"א) נאמר: 'מראש השנה עד חנוכה איסור ספיהין'.⁴

1. רמב"ם, הל' שמיטה פ"ד ה"ג.

2. הר"י קורקוס, הל' שמיטה פ"ד ה"ז, כתב כסברה זו, אך סיים שאין זה פשט הירושלמי.

3. ראו לדוגמה: ר"ש, שביעית פ"ו מ"ד. לשיטת הר"ש שגזרו ספיהין רק על ירק שהחל לגדול בשביעית, עלינו להבין שגזרת ספיהין חלה רק על ירק שכל גידולו בשמיטה.

4. לפי הגרסה שלפנינו מדובר כנראה על שנת השמיטה עצמה (ראו בהרחבה מראה הפנים על הירושלמי שם), אך התוספות, פסחים נא ע"ב, גרסו באופן אחר והבינו שמדובר על מוצאי השביעית, וכך כנראה הבין גם הרמב"ם, הל' שמיטה פ"ד ה"ו.

- 3) התוספתא (שביעית פ"ה הכ"ג) כתבה: 'ספחין של שביעית אין תולשין אותן ביד אבל חורש כדרכו, ומכך שיכול לחרוש הבין הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד ה"ה) שמדובר בשנה השמינית, ולמרות זאת דינם כספחין.⁵
- לאור המקורות הללו פסק הרמב"ם (שם): 'ספחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה'. המפרשים נחלקו מהו טעם האיסור, ולכך ישנן השלכות נרחבות:
- 1) לדעת רבנו ניסים⁶ איסור ספחין אכן מסתיים בתום השמיטה, אולם האוכל ירק בתחילת השביעית נראה כאילו לקטו בשביעית, ומחמת החשד אסרו חכמים לאוכלו.
- 2) הר"ש⁷ כתב שהירק אסור בתחילת השמינית מפני ש'חיישינן שלא יהא מן הנלקט בשביעית'. נראה שמחמת חשש זה גזרו באופן גורף על כל הירקות, גם על אלו שנקטפו בשמינית בוודאות.⁸
- 3) אפשרות נוספת הביא הר"ש (שביעית פ"ו מ"ד): 'דבירק שנגמר גידולו בשביעית לא אזלינן בתר לקיטה'. הדברים מבוססים על שיטת בעלי התוספות,⁹ לפיה דינו של ירק אינו נקבע על פי השנה שהוא נלקט בה אלא על פי השנה שבה הסתיים גידולו של הפרי, וממילא אם נגמר גידול הירק בשביעית חל עליו איסור ספחין, גם אם נקטף בשמינית. סברה זו אינה מקובלת על הרמב"ם, שכתב בפירוש (הל' שמיטה פ"ד ה"ג) שירק שיצא מהשביעית ונלקט בשמינית שייך לשמינית,¹⁰ אך למרות זאת ראינו חלק מהפוסקים האחרונים שהבינו שעל גוף הירק עצמו שגדל בשביעית חל איסור ספחין אעפ"י שנקטף בשמינית.¹¹
- 4) 'חזון איש'¹² כתב שטעם האיסור 'משום גזירה שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית'.

5. כך ביאר הכסף משנה, לרמב"ם שם.

6. רבנו ניסים, מובא בתוספות פסחים נא ע"ב.

7. ר"ש, שביעית פ"ו מ"ד, בפירושו הראשון.

8. בתפארת ישראל, שביעית פ"ו מ"ד, כתב שלגישה זו ירק שנקטף בשמינית כלל אינו אסור, והמשנה אינה עוסקת אלא בשאלה עד מתי צריך לחשוש שמא נקטף בשביעית. גישה זו קשה, משום שבתוספתא אסרו בצלים שנקטפו בשמינית 'עד שיעשה כיוצא בו', וקשה לומר שמדובר באיסור שונה וזמנם שווה 'שיעשה כיוצא בו', ואף בשניהם הוזכר ש'עשה הבכיר הותר האפיל'.

9. תוס', ר"ה יג ע"ב; ר"ש שביעית פ"ט מ"א.

10. כך גם משמע מהרמב"ם, הל' מעשר שני פ"א ה"ד, שכתב 'אם נלקט ביום ראש השנה של שלישיית, אף ע"פ שבא לעונת המעשרות ונגמר בשנייה מפרישין ממנו מעשר עני'. כך גם משמע מהרמב"ם, הל' שמיטה פ"ד ה"ז, שכתב שבצלים הסריסים שמוע מהם מים שלושים יום לפני ראש השנה נחשבים כשייכים לשנה שעברה. בפשטות מדובר במינים שכבר נגמר גידולם, ולמרות זאת רק בתנאים אלו הם אינם הולכים אחר הלקיטה.

11. ראו לדוגמה ר"י קורקוס, הל' שמיטה פ"ד ה"ז, בדעת הרמב"ם שכתב ש'יעשה כיוצא בו' נדרש כדי שירבה ההיתר על האיסור. וכעין זה בר"ש שביעית פ"ט מ"א, כתב 'ושמא יש לחלק בין מעשר לשביעית דלענין איסור שביעית בעינן גידול מקצת שביעית'. דעת הרב יהודה עמיחי שגם הרמב"ם מודה באיסור ספחין שהולכים אחר גמר גידולו, ורק כשגמר גידולו בשביעית - החמיר.

12. חזו"א, שביעית ס' ט ס"ק יג.

ב. מועד תום האיסור

במשנה (שביעית פ"ו מ"ד) נאמר שהספיחין אסורים בשמינית עד 'שיעשה כיוצא בו', ואילו בירושלמי (דמאי פ"ב מ"א) נאמר 'מראש השנה עד חנוכה איסור ספיחין'. את שני המועדים הללו העתיק הרמב"ם¹³ להלכה. בשורות הבאות ננסה להבין לעומק את השיעור 'שיעשה כיוצא בו', ובהמשך נעסוק במשמעות ההלכתית של מועד חג החנוכה. לתועלת הקוראים נמנה תחילה את הפירושים האפשריים לשיעור 'שיעשה כיוצא בו':

- (1) שיגדל על אותו צמח פרי בגודל דומה לזה שמבקשים לאכול כעת.
- (2) שפרי הירק יהיה כפול בגודלו ממה שהיה בתחילת השמינית.
- (3) שיגדל בשמינית צמח חדש ועליו יגדל ירק (בגודל זהה, או ירק מזערי שראוי למאכל).
- (4) שיהיה אפשר לקטוף מירק זה בשמינית (וכאשר זו אינה עונת גידולו, צריך להמתין עד שיגדל).
- (5) שרוב הירק המצוי כבר נקטף / גדל בשמינית.

סביר להניח שמועד תום האיסור הספיחין בשמינית כרוך בשאלת טעם האיסור, והגדרת 'משיעשה כיוצא בו' תשתנה בין הדעות השונות:

1. החוששים למראית העין

לשיטת רבנו ניסים, לפיה איסור ספיחין במוצאי שביעית הוא מפני 'מראית העין', תפקידו של שיעור 'שיעשה כיוצא בו' להימנע מן החשד. עלינו להבין תחילה מהו החשד המדויק. התוספות מציגים את דעת רבנו ניסים כך: 'דכשיראו אותם גדולים יסברו **שלקטן** בשביעית'. מכך דייק ר"ד פוברסקי¹⁴ שחששו שיחשדו שאלו ירקות **שנלקטו** בשביעית ואסורים כספיחין ממש. לפי זה קשה לייחס טעם מהותי לשיעור 'משיעשה כיוצא בו', שהרי כדי להסיר את החשד נדרש שיהיה מצוי ירק **שנקטף** לאחר השמיטה ולא **שנזרע** או **גדל** לאחריה. לשיטה זו אין מנוס מלהבין שמדובר ב'סימן', ולא ב'סיבה'. חכמים שיערו שאם עבר זמן רב כל כך, עד שכבר עשה הירק כיוצא בו, בוודאי מצויים ירקות רבים שנקטפו במוצאי השמיטה, וכלשון המהר"ם שיק (קידושין ב ע"ב) 'עד שיהיה שכחי גידולי היתר'. לאור זאת קשה להכריע באיזו אפשרות יש לבאר את שיעור 'שיעשה כיוצא בו', מבין האפשרויות שהובאו לעיל.

אלא שלביאור דעת רבנו ניסים באופן זה קשיים רבים: בחירת שיעור 'שיעשה כיוצא בו' כמדד לשכיחות גידולי היתר תמוהה, שכן מדוע נתיר ירק שמשך גידולו ארוך מאוחר מירק שמשך גידולו קצר, והרי קצב הלקיטה שלהם בשמינית זהה? זאת ועוד, שיעור זה איננו מבחין בין ירק שגידולו מצוי במוצאי השמיטה, ובמהלך גידול 'כיוצא בו' ממשיכים לקטוף ולשווק ירק היתר, ובין ירק שאין זו עונת גידולו, וכשיעשה כיוצא בו יהיו מצויים בשוק רק ירקות אחדים מהשנה השמינית? אך קשה מכול: הרי החשד שמא נלקט בשביעית אינו קיים לאחר שעברו כמה ימים וכל הירקות שנקטפו בשמיטה כבר הרקיבו, ואם כן מדוע חששו עד שיעשה הירק 'כיוצא בו', שיעור שכדי להגיע אליו נדרשים כמה שבועות עד חודשים?

13. רמב"ם, הל' שמיטה פ"ד ה"ה-ה"ז.

14. שיעורי ר"ד פוברסקי, קידושין ב ע"ב.

לאור הקושיה האחרונה תיקן הרב שטיינמן¹⁵ את גרסת התוספות, שמראית העין שממנה חששו חכמים אינה שמא נלקטו הירקות בשביעית אלא שמא גדלו בשביעית. עוגן לגרסה זו מצוי בהמשך דברי התוספות, שדן בדברי רבנו ניסים וכותב 'דאיכא למיטעי **שמא גדל** בשביעית'.¹⁶ לשיטה זו ברור ששיעור 'שיעשו כיוצא בהם' משמעותו שיעבור זמן המספיק לזרוע בו מינים חדשים בשמינית עד שיוציאו פרי הראוי לקטיף.

2. החושים לירק איסור

לפי הסוברים שחכמים אסרו את הירק בשמינית מחשש לאכילת ירק שנקטף בשביעית, ביאר הר"ש (למשנה שם) ש'משעשה כיוצא בו' מותר מפני ש'דתלין בהיתר'. הרא"ש (למשנה שם) והר"י קורקוס ביארו כך גם את הדין המתיר את הירק גם במקום שעדיין לא עשה כיוצא בו ('עשה הבכיר הותר האפיל'), משום ש'תלין שממקום הבכיר הובאו'.¹⁷ מדבריהם משמע שדי שיהיו בשוק מעט ירקות **שנקטפו** בשמינית עצמה, שיתאפשר 'לתלות' בהם.

לשיטה זו לכאורה יש להתיר את הירק מעת שהיה אפשר **לקטוף** מאותו המין בשמינית, ולא נדרשת המתנה עד 'שיעשה כיוצא בו' אלא למינים שלא גדלים בתחילת השנה, ובהם צריך להמתין עד שיגדלו וייקטפו ויהיה אפשר לתלות בהם.

ואולם הר"ש הגדיר במפורש לא כך, אלא ששיעור 'משעשה כיוצא בו' - 'ממה **שנזרע** במוצאי שביעית' (לשון דומה בריבמ"ץ וברא"ש למשנה שם). על כך קשה לכאורה, שהרי ירקות נחשבים לירקות שמינית אם נקטפו בשמינית, ומדוע כדי לתלות שהירקות של שמינית נדרש להתמתין עד שיצמחו גידולים חדשים שנזרעו בשמינית? אפשר להסביר שכדי להתיר את הירק צריך **שרוב השוק** יהיה של היתר,¹⁸ ושיערו חכמים שאם עבר די זמן עד כדי צימוח ירק חדש - בוודאי רוב הירק בשוק נקטף בשמינית. אלא שלעיל הצגנו קושיות רבות על השימוש בשיעור 'כיוצא בו' כמדד לכמות הירק שנקטפה בשמינית. זאת ועוד, הרא"ש (למשנה שם) הוסיף: 'ואז **תלין כל ירק שמא נזרע** במוצאי שביעית'. אין מנוס מלהבין שלשיטה זו כל ירק שחלק ממנו גדל בשמיטה מוגדר כאיסור. לכן כדי להתיר ירק גדול צריך שיעבור די זמן שיזרע במוצאי שמיטה ויצמח בגודל זה, וכפי שכתב הריבמ"ץ 'כיוצא בו, פירוש כאותו שמוכרין', ובפירוש הרע"ב (למשנה שם) 'ממה שנזרע במוצאי שביעית יש גדול כיוצא בזה דתלין ביה'.¹⁹

15. איילת השחר, קידושין ב ע"ב.

16. וכן נראה בפאת השלחן, סי' כב סעי' ט, שכתב שתולים 'דגדלי במוצאי שביעית'. הקושי לשיטה זו הוא שלא ברור מה הפגם בכך שגדלו הירקות בשביעית, שהרי אם אנו אומרים שמעיקר הדין הולכים בהם בתי לקיטה, עצם העובדה שנלקטו בשמינית די בה כדי להגדירם כירקות היתר?! וצריך לומר שאף שאין בהם איסור הלכתי, יש מראית עין שעשה איסור וזרעם בשביעית עצמה (ולפי זה יש לומר שהביטוי 'שמא גדל' משמעותו 'שמא נזרע').

17. וכן פסק ערוה"ש, זרעים סי' כב סעי' יב.

18. וכפי שכתב הר"ש בדעת רבי, שהתיר ירק מייד משום שהירק מחו"ל 'היה רבה על ירק של ארץ ישראל', משמע שלא די שיש מעט ירק היתר כדי לתלות בו. ואולם ראו להלן שייתכן שיש לחלק בין המקרים.

19. לביאור זה נהיה מוכרחים לשוב להנחה שכדי 'לתלות' מספיק מיעוט אפשרי של היתר, שהרי מעת שהחל ירק אחד לצמוח בשמיטה נתיר את כל השוק. וכ"כ בשבת הארץ, פ"ד ה"ז, אך קשה ששלושת

3. הסוברים שחלק מהירק נאסר

לפי הסוברים שחכמים אסרו את הירק בתחילת השמיטה משום שעל החלק של הירק שגדל בשמיטה חל איסור ספיחין, ההיתר בירק שעשה כיוצא בו הוא 'מפני שריבה ההיתר על האיסור ונתבטל' (ר"ש שם). לשיטה זו נראה ששיעור 'עשה כיוצא בו' משמעותו שהירק הכפיל את גודלו, ובדומה לאמור בירושלמי (שביעית פ"ו ה"ג) לגבי בצלים שנעקרו בשביעית ונשתלו בשמינית: 'מכיון שרבה עליו החדש מותר'. אולם הר"י קורקוס²⁰ הבין שגם לשיטה זו שיעור 'כיוצא בו' הוא שגדל ירק אחר באותו הגודל, אלא שהעריכו חכמים שאם עבר די זמן שיגדל ירק חדש, בוודאי גם רוב הירק שהיה מחובר לקרקע גדל בשנה השמינית.²¹ מההיתר לקנות גם בשוק משעה שעשה כיוצא בו, מבלי שעליו להמתין עוד מעט כדי שכל הירקות בשוק (או לכל הפחות רובם) יהיו מאלו שרוב גידולם בשמינית, יש להוכיח שדי בכך שמצויים גידולי היתר מועטים.²²

4. שיטת ה'חזון איש'

לשיטת ה'חזון איש'²³ - שחכמים אסרו ירק בתחילת השמינית כדי למנוע שמירת ירקות ספיחין שנקטפו בשביעית - ההיתר כאשר הירק 'עשה כיוצא בו' נובע מכך שאין דרכם של אנשים לקטוף לצורך שימוש לאחר מחזור הגידול החדש שבשנה שלאחר מכן. טעם נוסף הוסיף ה'חזון איש': 'דכיון שכבר מצוי מין זה ואין הדבר ניכר שמשמשין בפירות שביעית לא גזרו'. לשיטה זו נראה שהגדרת 'כיוצא בו' - לאחר שהחל הקטיף ממחזור הגידול החקלאי החדש, שזריעתו החלה לאחר ראש השנה.

סיכום ביניים

קשה להתעלם מלשונם המפורשת של הראשונים²⁴ שצריך להמתין עד שיעשה כיוצא בו 'ממה שנזרע במוצאי שביעית', אלא שבין שיטות הראשונים עולים הבדלים מספר באופן חישוב 'שיעשה כיוצא בו':

- 1) לפי רוב השיטות די שיהיה מעט ירק היתר שנקטף כדי להתיר את כל הירק.
- 2) כשאין זו עונת גידול הירק (כגון: ירק שעונת גידולו חלה רק באמצע החורף), לפי רוב הדעות יש להמתין עד שתגיע עונת גידולו ויצמח ירק חדש, אולם לפי הפירוש השני

הראשונים הנ"ל התירו לקנות ירק שספק אם הוא מחו"ל רק כשהיה רבה על של ארץ ישראל, משמע שלא די במיעוט המותר וייתכן שלהלכה סברו שצריך שיהיה ביטול ברוב, וכפירוש השני שיובא להלן.
20. ר"י קורקוס, הל' שמיטה פ"ד ה"ז.

21. 'ומשום דמסתמא כיון שעשו כיוצא בהם ריבה היתר דהיינו מה שגדל בשמינית ונתבטל האיסור'. וכך מבואר בדברי הר"ש סירליא, שביעית פ"ו ה"ד, שכתב שעשה הבכיר הותר האפיל מותר 'אע"פ שלא עשה כיוצא בו - מכל מקום אי אפשר שלא ריבה ההיתר', משמע שעשיית כיוצא בו היא רק סימן לריבוי ההיתר. וכך מדויק קצת מדברי הר"ש שם שכתב 'משעשה כיוצא בו - ממה שנזרע במוצאי שביעית דתלין בדהיתר, אי נמי מפני שריבה ההיתר על האיסור ונתבטל', משמע ש'אי נמי' מוסיף טעם לכך שכשעשה כיוצא בו ממה שנזרע במוצאי שביעית מועיל, ואין כוונתו לפרש את 'משעשה כיוצא בו' באופן אחר.

22. וראו לעיל מה שהקשינו על כך מדינו של רבי שלפירוש הר"ש הצריך רוב בשוק מחו"ל.

23. חזו"א, שביעית סי' ט ס"ק יג.

24. ריבמ"ק, ר"ש, רא"ט, למשנה שביעית פ"ו מ"ד.

בר"ש, אם עדיין יש ירק שמחובר לקרקע, די להמתין שיעור זמן שהיה הירק גדל אם היה נזרע כעת.

3) בברטנורא מפורש להמתין עד שיגדל ירק בגודל זהה, וכדי להתיר את הירקות באופן גורף יש להמתין עד שיצמח ירק גדול. הדבר נכון לשיטה הסוברת שאנו 'תולים' שזהו הירק המותר, אולם לשאר ההסברים נראה שמעת שצמח ירק הראוי לקטיף, יש להתיר את כל הירקות מאותו המין.

4) לסוברים ש'תולים' שמדובר בירק היתר, לא די לחשב את מספר ימי הגידול, אלא יש להוסיף את מספר הימים הדרושים כדי שהירק ייקטף, יארז ויגיע לשוק. לשאר השיטות אין צורך בכך.

5) הגר"ש אלישיב²⁵ העיר שלחישוב תקופת הגידול המקובלת בחקלאות יש להוסיף את זמן פיתוח השתיל במשתלה. הדבר נכון לשיטת הסוברים ששיעור 'כיוצא בו' נקבע כסימן לזמן הנדרש כדי שהירק שבקרקע יכפיל את גודלו, ואולם לשיטת ה'חזון איש', לפיה חכמים העריכו שאנשים לא ישמרו ספיחין כדי ליהנות מהם לאחר מחזור הגידול החדש, די בזמן שיספיק משתילת שתיל במוצאי השמיטה ועד לקטיף, מפני שמקובל לראות זאת כמחזור גידול חדש. נראה שגם לשיטה שהצריכה 'לתלות' בהיתר, או לחוששים למראית עין עד שיהיו גידולי היתר מצויים, די לחשב את הזמן מעת שתילת השתיל בקרקע, מפני ששתילי ירק רבים גדלים במצע מנותק, וממילא מוגדרים כ'היתר'.

ג. מעמדו של הנוכה

בירושלמי (דמאי פ"ב ה"א) נאמר:

מראש השנה עד חנוכה אסור ספיחין מן חנוכה עד עצרת היתר ספיחות מן העצרת עד ראש השנה צריכה.

לפי גרסה זו נראה שדברי הירושלמי עסוקים בשביעית עצמה,²⁶ אך בתוספות (פסחים נא ע"ב) מצוטטת לשון הירושלמי באופן המתאים למוצאי שביעית: 'מר"ה ועד חנוכה אסור ספיחין, מחנוכה ועד ר"ה היתר ספיחין'. למעשה מפרשי המשנה הזכירו את שיעור 'שיעשה כיוצא בו', ולא הזכירו כלל את מועד החנוכה, אך הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד ה"ו) כתב 'ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית מר"ה ועד חנוכה ומחנוכה ואילך הן מותרין'. עלינו להבין מהו היחס שבין חנוכה ובין מועד 'עד שיעשה כיוצא בו'. לדעת 'פאת השולחן'²⁷ מועד חנוכה נאמר לירקות שלא ידוע משך גידולם, אולם ירק שבוודאות החל לגדול בשביעית - אין להתירו עד שיעשה כיוצא בו, ואפילו לאחר חנוכה. לשיטה זו ירק שעדיין לא חלף די זמן שייזרע וייקטף לאחר השמיטה, או שעדיין לא הגיעה עונת גידולו, יש לאוסרו גם לאחר חנוכה, וכן דעת ספר השמיטה.²⁸

25. משנת הגר"ש, שביעית ס' ו אות י.

26. במראה הפנים שם ביאר שמדובר בשנת השמיטה עצמה בחלקים מסוימים של ארץ ישראל. לא זו בלבד שממקור זה אין ראיה לאיסור ספיחין במוצאי שמיטה, אף יש סמך להיתר מסיום הציטוט 'מן העצרת עד ר"ה צריכה', משמע שאחרי ראש השנה אין מקום לספק כלל.

27. פאת השולחן, ס' כב סעי' ט.

28. ספר השמיטה, עמ' כז.

מנגד לדעת הר"י קורקוס²⁹ וה'חזון איש'³⁰ חכמים קבעו את חנוכה כמועד אחרון לאיסור ספיחין, משום שאין חשש שאנשים יזרעו ויקטפו בשמיטה כדי ליהנות לאחר זמן כה רב,³¹ וכך כתבו ב'אור לציון'³² והגר"מ אליהו.³³

ד. היתרו של רבי

המשנה (שביעית פ"ו מ"ד) חותמת בדעתו של רבי ש'התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד'. במבט ראשון נראה שרבי חלק על האמור במשנה, ולדעתו אין ספיחין במוצאי שביעית, אך הרמב"ם (הל' שמיטה פ"ד ה"ז) פסק כדברי רבי אע"פ שהזכיר את איסור ספיחין במוצאי שביעית,³⁴ ואם כן עלינו להבין במה חלק רבי על תנא קמא ועל מה ישנה הסכמה.

1. תלייה בירק מחו"ל

הירושלמי (שביעית פ"ו ה"ד) מזכיר את היתרו של רבי כחלק מסדרת היתרים קודמים: 'התקינו שיהא מותר להביא ירק מחוצה לארץ לארץ. אעפ"כ היה אסור ליקח ירק במוצאי שביעית מיד, רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד'. הריב"מ"ק, הר"ש והרא"ש (בפירושם למשנה שם) הבינו שהיתרו של רבי בא בעקבות ההיתר להביא ירק מחו"ל, מפני שהיה אפשר לתלות שמקורו של הירק בשוק מחו"ל ואינו ספיחין. לשיטה זו אין בדברי רבי חידוש הלכתי, ולאור שינוי הנסיבות וחידוש הייבוא מחו"ל גם תנא קמא היה מתיר לקנות ירק בשוק, כפי שהתיר לקנות בשעה שמצוי בשוק ירק היתר מהשנה השמינית.³⁵ לשיטה זו, עלינו לבחון בכל שמיטה אילו ירקות מיובאים מחו"ל ולהתירם, וכדברי 'חזון איש' (שביעית סי' ט ס"ק יז) 'ואם מביאין ירק מחו"ל מותר ליקח במ"ש מיד'.³⁶

אלא שלפי ביאור זה העיקר חסר מן הספר, שהרי הרמב"ם פסק בפשטות 'מותר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד', בלא שסייג את ההיתר למין ירק שמייבאים מחו"ל?! זאת ועוד,

29. ר"י קורקוס, הל' שמיטה פ"ד ה"ה.

30. חזו"א, שביעית סי' ט ס"ק יג.

31. החזון איש התיר לאחר חנוכה רק ירק שנקטף בשמינית (וכ"כ במשנת הגר"ש פרק ו סעי' יב; אור לציון ח"ה סי"ח), אולם מדברי הר"י קורקוס משמע שאיסור ספיחין פקע לגמרי, אך צ"ע שסברה דומה דחה הר"י קורקוס בהלכה זו, וקבע שהיא רק בבחינת 'גדיל תורה ויאדיר'. כשיטה זו משמע בכרם ציון שביעית פרק ט, אות ו, דבר השמיטה ט, א, ישועת משה ח"ב, סי' ב, אות ו, ונראה שגם הרב קוק שבת הארץ פ"ד, ה"ו הבין כך ברמב"ם, מפני שאת דעת הסוברים שהיתר אינו חל על ירק שנקטף בשביעית כתב בלשון 'ויש אומרים'.

32. אור לציון, שביעית פרק ה שאלה ח.

33. מאמר מרדכי סי' יא אות לד.

34. בירושלמי דמאי פ"ב ה"א, מובא שהיה מדובר בהיתר לא פשוט וקמו לו מתנגדים לא מעטים - 'והיו הכל מליזין עליו...!'

35. כך הר"י קורקוס, הל' שמיטה פ"ד ה"ז, כתב שאין מחלוקת בין רבי לתנא קמא.

36. וכן בכרם ציון, שביעית פרק כא סעי' י, התירו 'אם יש להסתפק שהירקות הם ממקומות אלו'. החזון איש, שביעית סי' ט ס"ק יד, הסתפק אם בסוג ירק שמייבאים מחו"ל ישנו היתר גורף, גם על ירקות שבוודאות נקטפו בארץ, משום שבמצב כזה אין לאנשים אינטרס לשמור ספיחין מהשביעית, ולא מפרסמא מילתא שהירק הוא משם א"י.

בירושלמי (דמאי פ"ב ה"א) מסופר ש'היו הכל מליזין...' על רבי שהתיר את הירק, משמע שזה איננו היתר פשוט ומוסכם. גם הרמב"ם עצמו כתב בפירוש המשנה שהלכה כרבי, משמע שקיימת מחלוקת בינו לתנא קמא.

כדי ליישב את השאלות הללו מוכרחים להבין שלאחר שאפשרו את הייבוא מחו"ל התיר רבי את הירק באופן גורף, גם מינים שבפועל אין מייבאים אותם מחו"ל.³⁷ וכך מדברי הרב קוק (שבת הארץ פ"ד ה"ז), שכתב שהירק מותר במוצאי שביעית לאחר 'שיהיה אפשר להביא ממקום היותר סמוך שבחו"ל', משמע שאין צורך בידיעה שאכן הביאו ירק כזה, ורבי חידש שמספיקה אפשרות תיאורטית כזו כדי להתיר את הירק.³⁸ אלא שאם רבי התיר ירק באופן גורף, במה פסק הרמב"ם שיש איסור ספיחין במוצאי השמיטה? יש להציע שתי אפשרויות:

1) רבי הקל רק בירק שנקנה בשוק, ששם היו פירות חו"ל מצויים, אך לא ביטל את גזרת הספיחין מירק שנקטף מהגינה. 2) רבי הקל רק בירקות בעלי אורך חיים קצר, אך לא בירקות שמתקיימים לאורך זמן,³⁹ או שלא הקל בפירות העץ.⁴⁰

2. האם נדרש רוב?

לפי השיטה הראשונה, שרבי התיר רק ירק שיש היתכנות שהגיע מחו"ל, עלינו לברר מהי מידת ההסתברות הדרושה לכך.

הר"ש (שביעית פ"ו מ"ז) כתב שרבי התיר מפני שהירק שהובא מחו"ל 'היה רבה על של ארץ ישראל'.⁴¹ משמע שדווקא אם רוב הירק בשוק מחו"ל יש להתיר את הרכישה מייד. אלא שבדעת תנא קמא, שהתיר לקנות ירק 'משיעשה כיוצא בו', כתב הר"ש שמספיקה האפשרות 'לתלות' בירק היתר, משמע שלא נדרש שרוב הירק בשוק יהיה היתר.

ייתכן ליישב שדברי תנא קמא אמורים בעיצומה של השמינית, כשהחשש לירקות שנקטפו בשמיטה (גזרת ספיחין המקורית) כבר איננו קיים, ונותר רק החשש לירק שנקטף בתחילת השמינית שאסרוהו חכמים, ולשם כך מספיקה 'תלייה', אך ברכישה מייד לאחר השמיטה קיים חשש לספיחין ממש, וזאת התיר הר"ש דווקא כשישנו רוב היתר. ואולם הר"י קורקוס (הל' שמיטה פ"ד ה"ז) התבטא 'תלינן שמחו"ל הביאו', משמע שדי בתלייה, ולא נדרש ביטול ברוב. וכן כתבו הרב קוק⁴² וה'חזון איש'.⁴³ ייתכן שזהו חידושו

37. כך נראה שהבין הרצ"ה קוק, שכמקור לדברי הרב קוק, שבת הארץ פ"ד ה"ג, שיש שנראה מדבריהם שירק מותר במוצאי שביעית מייד 'באין שום גזירה דרבנן על זה' הביא את דברי הרמב"ם, משמע שרבי ביטל את הגזרה לחלוטין. אכן צ"ע אם לכך כיוון הרב קוק, שכן קשה לומר שרבי סבר שלא הייתה גזרה דרבנן על ספיחין בשמינית כלל, שהרי בירושלמי בדמאי שהובא לעיל ניכר שרבי חידש היתר מיוחד. ונראה יותר שכוונת הרב קוק לתפארת ישראל (שביעית פ"ו ס"ק כג) שלא אסרה המשנה אלא כשיש ספק שמה נקטפו בשביעית.

38. כך ניכר גם מהמשך דבריו שכתב שזו קולא מיוחדת שאינה נוהגת בשמיטה עצמה. משמע שמדובר בחידוש של רבי שאינו עומד בכללי ההלכה הרגילים.

39. מלאכת שלמה, שביעית פ"ו מ"ד.

40. ר"י קורקוס, שם; שבת הארץ, פ"ד ה"ז.

41. וכך בריבמ"ץ והרא"ש שם; משנה ראשונה, שם; רדב"ז, הל' שמיטה פ"ד ה"ז.

42. שבת הארץ, פ"ד ה"ז.

43. חזו"א, שביעית סי' ט ס"ק יז; כך משמע מלשונו: 'ואם מביאין ירק מחו"ל מותר ליקח במוצאי שביעית מיד'. וכ"כ בכרם ציון שביעית פרק כא סעי' ז.

של רבי, שהתיר 'לתלות' בירק מחו"ל גם כאשר רוב הירק מהארץ ויש חשש לספיחין ממש.⁴⁴

3. תלייה במקורות היתר אחרים

לפי השיטה הסוברת שנדרשת 'תלייה בהיתר', עלינו לברר אם אפשר יהיה להתיר ירק שלא מייבאים אותו מחו"ל אך גדל גם בגבולות עולי מצרים (ובו אין חשש ספיחין). לסומכים על היתר המכירה שאלה זו משמעותית הרבה יותר, שכן אם נתיר לתלות בירק 'היתר מכירה', למעשה לא נותר מן האיסור במוצאי שביעית דבר. למעשה, ב'כרם ציון'⁴⁵ התירו לקנות ירק בשוק גם כשספק שמא הירקות מגבול עולי מצרים. ואולם בפשטות הדבר נכון דווקא לשיטת הדורשים שיהיה בשוק רוב ממקורות היתר, וממילא דברי רבי אינם חידוש וניתן להרחיבם. אולם לפי הסוברים שאפשר 'לתלות' בלי רוב, יש לראות בדברי רבי חידוש ואין לך בו אלא חידושו - להתיר על סמך ייבוא מחו"ל בלבד.

4. קצב גידול הירק

בירושלמי במסכת פאה (פ"ז ה"ג) מסופר שבמוצאי שביעית, עוד לפני יום כיפור, הביאו לפני רבי צנונות גדולים (שהיו נישאים על ידי גמלים), בטענה שנזרעו לאחר ראש השנה, וחותם הירושלמי 'באותה שעה התיר רבי ליקח ירק במוצאי שביעית מיד'. לאור זאת כתב רבנו עובדיה מברטנורא (שביעית פ"ו מ"ד) שטעמו של רבי 'לפי שבשנים או שלשה ימים עושה כיוצא בו'. וכך כתב הגר"א בפירושו 'שנות אליהו'.⁴⁶

יש שנראה מדבריהם שרבי אינו חולק על העיקרון היסודי שדווקא כשעשה הירק כיוצא בו הותר, אלא שרבי נוכח שירק עושה כיוצא בו במהירות, ולכן התירו מייד. לשיטה זו אין להתירו אלא לאחר יומיים או שלושה לכל הפחות, כדי שיספיק הירק לגדול. כך כתב הרב קוק,⁴⁷ וכך משמע מדברי 'פאת השולחן'⁴⁸ ו'ספר השמיטה'.⁴⁹ כמו כן, לשיטה זו אין כל חידוש הלכתי בדברי רבי, ובירקות שאינם גדלים בקצב מהיר כל כך יש להמתין עד שיעשו כיוצא בהם (כך יש להסביר את שאר הירקות המוזכרים בדברי הרמב"ם שבהם הורה להמתין 'עד שיעשה כיוצא בו').

אלא שכפי שהקשינו לעיל, אם כך ננקוט, קשה להבין מדוע אחר שהתיר רבי את הירק 'היו הכל מליזין עליו...!', והלוא מדובר בהיתר שמוסכם על הכול?! וגם הרמב"ם בפירוש המשנה כתב שהלכה כרבי, משמע שתנא קמא חולק עליו. כמו כן קשה להניח שהרמב"ם מתיר בסתמא ירק מייד, והעיקר חסר מן הספר שזהו דווקא בירק שגדל במהירות! ואולי יש ליישב שחידושו של רבי הוא שמותר לרכוש בשוק ירק בסתמא בלי לברר, ולתלות בסגולתה של ארץ ישראל שמגדלת במהירות (ומה שהצריך להמתין שיעשה

44. הדבר ניכר בדברי הרב קוק שם שכתב שקדושת שביעית יש לנהוג בירקות אלו, כיוון שלא נאמר ההיתר אלא לעניין ספיחין.

45. כרם ציון, שביעית פרק כא סעי' י.

46. שנות אליהו, שביעית פ"ו מ"ד.

47. שבת הארץ, פ"ד ה"ז.

48. פאת השלחן, ס' כב סעי' ט.

49. ספר השמיטה, עמ' כז.

כיוצא בו זהו הקוטף מגינתו ויודע שלא עשה כיוצא בו, ולכן אין מקום לתלייה).
 אולם נראה יותר שאחר שראה רבי שהירק בארץ ישראל גדל במהירות, סבר שראוי לבטל לחלוטין את גזרת הירק במוצאי השמיטה, ואף לא הצריך להמתין ימים מועטים עד שיגדל הירק, מפני שלא חששו שאנשים יזרעו או יטמינו בשביעית רק כדי להרוויח ימים ספורים. כך נראה מדברי הר"ש סירליאו,⁵⁰ ה'חכמת אדם'⁵¹ ואור לציון.⁵² אלא שלשיטה זו עלינו להבין: במה הצריך הרמב"ם להמתין עד שיעשה כיוצא בו?
 (1) בשו"ת 'אור לציון' (שם) ביקש לומר שרבי התיר דווקא ירק עליהם, שגדל במהירות, אך לא את פירות הירק. ואולם חילוק זה קשה, מפני שהסיפור שבירושלמי עוסק בצנונות שגדלו במהירות.
 (2) הר"ש סירליאו⁵³ כתב שלא התיר רבי אלא בדבר שאינו מתקיים וזרעו כלה, אבל בדבר שזרעו כלה ומתקיים בקרקע לא התיר.⁵⁴

סיכום

א. קנייה בשוק - מעיקר הדין יש להקל לקנות ירק בשוק מייד בסיום השמיטה, מכמה סיבות: (1) בשל ההבנה הפשוטה בדעת הרמב"ם שרבי ביטל את איסור ספיחין במוצאי שביעית לחלוטין. (2) גם לסוברים שרבי הקל רק בירק שיש לו ייבוא מחו"ל, יש שהתירו לתלות גם במיעוט, וגם בירקות היתר ממקורות אחרים. כמעט לכל ירק המשוק כיום בארץ יש מקורות היתר, כגון: הערבה, גבולות עולי מצרים, או בהיתר מכירה (לסומכים). במיני ירק שברור שנקטפו בשמיטה (כגון: שימורים וקפואים בתחילת השמינית, או ירקות שעונת הלקיטה שלהם אינה חלה בתקופת תשרי), יש מקום רב יותר להחמיר, אך גם בהם מעיקר הדין אפשר לסמוך על דברי רבי.

ב. לקיטה מהגינה - ייתכן שרבי לא התיר אלא קנייה בשוק, ולכן יש מקום להחמיר ולהימנע מירקות גינה שלא החלו לגדול בשמינית עד 'שיעשו כיוצא בהם', דהיינו שיעבור די זמן שהיה ירק זה יכול להיזרע ולהצמיח פרי באותו הגודל.
 אם שיעור זמן זה חל רק לאחר חנוכה, אין לאסור את הירק לאחר תחילת חנוכה מכמה סיבות: (1) יש מקילים שלאחר החנוכה אין כלל איסור ספיחין. (2) יש סוברים ש'כיוצא בו' מתייחס לזמן הגידול האפשרי, גם אם לא גדל בפועל. (3) ייתכן שהיתרו הכולל של רבי התייחס גם ללקיטה עצמית.

50. ר"ש סירליאו, שביעית פ"ו ה"ד, אחר שהוא מעתיק את הירושלמי בפאה, הוא מסיים 'וטעמא דבתא לקיטה אזלין בין לקולא ובין לחומרא'.
 51. חכמת אדם, שער צדק ס' טז סעי' ז.
 52. אור לציון, שביעית ס' ה, הערה ח; בתוספות אנשי שם, שביעית פ"ו מ"ד, הקשה על רע"ב מדוע התירו מייד ולא הצריכו להמתין שלושה ימים. משמע שהבין שלדעתו אין צורך להמתין.
 53. ר"ש סירליאו, שם.
 54. לדעת הר"ש סירליאו שם בהמשך רבי התיר את כל הירקות, מפני שסבר ששמיטה בזמן הזה מדרבנן ואין להחמיר בה, אולם נראה שהרמב"ם בוודאי לא פסק כך, שהרי אסר בפירוש בצלים עד שיעשו כיוצא בהם.